

TARPTAUTINĖ KALBOTYRA IR EKONOMIKOS KALBA

Algirdas Jakutis, Jonas Mickonis

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius,

el. paštas vvka@vv.vtu.lt

Tarptautinę kalbotyrą nagrinėjančių mokslininkų pagrindiniai tikslai yra: numatyti pasaulinę kalbos procesą, ištirti, kaip yra kontroliuojama kalba visuomenėje, tirti egzistuojančias kalbos formas (tokias kaip tarptautinė pagalbinė ar universali kalbos).

Daugybė kalbų pasaulyje – tai kliūtis, kuri neleidžia įvairioms tautoms darniai plėtotis tarpusavyje bendraujant viena kalba, kuri palengvintų tarpusavio politinius, ekonominius ir kitokius santykius. Kai žmogus pradėjo suvokti šios problemos esmę, jam kilo mintis panaikinti šią kliūtį: buvo sukurta daugybė dirbtinių kalbų. Straipsnyje apžvelgiamos kelios dirbtinės kalbos, jų buvimo istorija.

Reikšminiai žodžiai: tarptautinė kalbotyra, tarptautinė kalba, esperanto kalba, natūrali kalba, dirbtinė kalba, tarptautiniai terminai, ekonomikos kategorijos.

Įvadas

Tarptautinė kalbotyra yra mokslas apie tarptautinę kalbinę bendradarbiavimą ir apie tarptautinę kalbą, kaip tokio bendradarbiavimo priemonę. Dabartinė tarptautinė kalbotyra turi tikslą tirti įprastinės kalbos istorinį vystymąsi nuo senovės laikų iki dabarties. Ji taip pat siekia tirti dvi egzistuojančias kalbos formas, jos yra: tarptautinė pagalbinė kalba, kaip moderni, šiuolaikinė, kurios reikės artimiausioje ateityje, ir kita – pasaulinė kalba, kaip universali kalba, kuri bus naudojama tolimoje ateityje. Tarptautinė kalbotyra taip pat tiria kalbos visuomeninę kontrolę, taip pat ir numato pasaulinės kalbos procesą.

Mintis specialiai sukurti tokią kalbą buvo itin drąsi. Ši idėja kilo prieš daugelį metų. Galimas daiktas, kad jos gimimas susijęs su ta žmogaus sąmoningumo periodo plėtra, kai sąmonei pavyko suvokti begalybę, įvairovę, pasaulio vienovę taip pat kaip ir jos geografinę beribę, etninę įvairovę ir darną. Tokia situacija buvo savita antikos epochoje.

Tyrimo metodai: mokslinis literatūros studijavimas ir analizė, darbo patirties apibendrinimas. Problemos aktualumas: ekonomikos kalbos lingvistinių ir semantinių parametrų nustatymas.

Tiriamąjo darbo analizė

Tarptautinė kalbotyra – mokslas apie kalbą, kaip bendradarbiavimo priemonę – teigia, kad daktaras Klaudio Galenas, kilęs iš senovės Romos, buvo pirmasis nepatenkintas etninėmis kalbomis ir padarė išvadą, kad turėtų būti specialiai sukurta nauja kalba. Sakoma, kad jis efektyviam bendradarbiavimui sukūrė specialią ženklų sistemą. Vėliau, XVII–XVIII amžiuose, filosofai mėgino žmonijai sukurti bendrą kalbą. Logiška – filosofinė kalba pirmiausia buvo mąstymo (galvojimo) priemonė, o vėliau priemonė bendrauti. Bendra *slavonic*

kalba egzistavo XVII amžiuje. Vėlyvuosiuose viduramžiuose buvo mėginta sukurti „kalbą be žodžių“ – štai kaip buvo pavadinti tarptautiniai reikšmę turintys rašytiniai ženklai. Jie buvo tobulinti taip pat ir XX amžiuje. Maždaug XIX amžiuje J. F. Sudrė sukūrė visuotinai priimtą muzikinę kalbą, kuri buvo žinoma *Solresol* pavadinimu. XX amžiuje išliko stiprus šios visuotinės kalbos poreikis. Tai buvo *volapūko* pradžia. *Volapūko* (M. Shlejerio) sėkmė yra nepaprasta, bet kalba, kuri pasirodė tuo pačiu laiku, kaip ir *volapūkas*, buvo esperanto ir tapo pagrindine dirbtine kalba, svarbiausia varžove J. M. Shlejerio „pasaulinei kalbai“ ir laimėjo varžybas. Esperanto kalba tarptautinėje kalbotyroje buvo susijusi su pergale, remiantis bandymų principu. Nuo jos pradėjo atsirasti tokios kalbos kaip *ido* (L. Befronas) ir *okcidental* (E. Valis), *interlingua* ir buvo priimta kaip optimalus dirbtinės kalbos variantas. Tą variantą priėmė Tarptautinės pagalbinės kalbos asociacija (Jakutis 2001: 27).

Garsus XX amžiaus kalbininkas, kuris buvo ir kalbotyros įkūrėjas, J. Boduinas de Courtenė rašė, kad daugiakalbė situacija nuo senovės laikų buvo priežastis „ilgėtis kalbų vieningumo“. V. Vengerovas, sukūręs tarptautinę *omo* kalbą, A. Kovaliovas, D. Karionas, J. Duranas, J. K. Brownas, I. Kalabrezis, P. Mitrovičius, R. Monteris, Z. Madjaras, M. Michailovas, mokslininkai, filosofai bei lingvistai buvo ištikimi tarptautinės kalbos idėjai. Kiekvienas iš jų mėgino pasitelkti tam tikrus principus tam, kad būtų sukurtas geriausias bendrosios kalbos variantas. Visame pasaulyje tokių projektų yra devyni šimtai septyniolika.

Ekonominės kalbos teorija. Informacijos protrūkis. Vertiniai

Gaunamos informacijos labai padaugėjo dėl mokslo pažangos ir technikos mokslų įtakos. Pasirodė daugybė publikacijų apie visas mokslo šakas, ypač technikos bei gamtos mokslų sistemas, masinėse informacijos priemonėse, susi-

jusiose su spaudos raida ir tobulėjimu, taip pat atsiradus radijui ir televizijai. Šis informacijos protrūkis buvo informacijos krizės priežastis, o tai gali būti susiję su informacijos stygiumi, ypač ieškant tokios informacijos, kurios reikia mokslinei bei industrinei veiklai. Priežastis buvo ta, kad rasti reikalingą informaciją buvo labai sunku, nes visa ši informacija buvo išspausdinta įvairiomis kalbomis. Štai kodėl kalbos kliuvinį reikėjo įveikti. Kadangi kalbininkams nepavyko sukurti bendros dirbtinės žmonijos kalbos, tam tikrose srityse atsirado vertimų, daugybė ofisų, institucijų, paslaugų. Pagrindinis tikslas buvo paspartinti mokslinės-techninės literatūros pažangą, skatinti dokumentų rengimą (industrinę, mokslinę, ekonomikos, taip pat ir socialinę pažangą) pasitelkiant vertimus iš kitų kalbų.

Pagrindiniai būdai šiems kliuviniams šalinti yra:

- 1) vertimas;
- 2) kalbų tyrimas ir studijavimas;
- 3) naujos (dirbtinės) kalbos sukūrimas ir jos įtraukimas į kokią nors sritį, kad būtų galima ją naudoti;
- 4) derinti anksčiau minėtus sprendimus. Tačiau vertimas iš vienos kalbos į kitą kalbą yra seniausias ir labiausiai paplitęs būdas.

XX amžiuje, kai tekstus pradėta versti kompiuteriais, atsirado naujas vertimo būdas, pavadintas „techniniu lingvistiniu kursu“. Specialistų nuomone, yra neįmanoma šnekamąją kalbą versti kompiuteriais, bet kompiuteriai gali būti naudojami verčiant mokslinę-techninę literatūrą ir dokumentus.

Natūrali ir dirbtinė ekonominė kalba

Abu terminai: „natūrali kalba“ ir „dirbtinė kalba“ pasirodė XIX amžiuje ar netgi anksčiau tarptautinės kalbotyros moksle. Šių terminų prieštaravimai, kitaip tariant, nesuderinamumas, rėmėsi teiginiu, kad specialiai ir dirbtinai sukurtos kalbos yra opozicijoje, lyginant su natūraliai egzistuojančiomis kalbomis. Tyrinėtojai

siūlo vadinti egzistuojančias kalbas visuomeninėmis, etninėmis, nacionalinėmis ir t. t.

Dirbtinės kalbos – yra ženklų sistemos, kuriamos tose srityse, kuriose „natūralias kalbas“ vartoti yra neįmanoma ar neefektyvu. Dirbtinės kalbos yra skirstomos pagal specializaciją ir paskirtį, taip pat pagal panašumo į natūralias kalbas lygį (Jakutis 2001: 17).

Nespecializuotos dirbtinės kalbos, kurios turi įprastinį tikslą, yra tarptautinės dirbtinės kalbos. Jos yra labai panašios į „natūralias kalbas“ ir vadinamos „planinėmis kalbomis“, jei jos priimtinos visuomenei (Jakutis 2001: 30).

Specialios dirbtinės kalbos yra simbolinės mokslinės (matematikos, logikos, lingvistikos, ekonomikos, chemijos ir kt.) kalbos ir kalbos bendrauti tarp žmonių ir kompiuteriais (algoritminei ir programavimo kalba, operacinių sistemų kalba, duomenų bazių valdymo ir t. t.). Specializuotosios kalbos Europoje atsirado XVI amžiuje, kai matematinių operacijų simboliai buvo panaudoti pirmą kartą. XVII–XVIII amžiuose buvo sukurta diferencialinė-integralinė aritmetika (skaičiavimas), o XVII–XVIII amžiuose – matematinės logikos kalba. Lingvistinėms kalboms lingvistinių simbolių elementai (pvz., loginės priemonės) buvo pasitelkti XX amžiuje (Jakutis 2001: 13).

Ekonomikos tekstus modeliuoja matematikos ekspertai. Norėdami sukurti tokius tekstus, pasitelkiame ekonomiką. Čia ekonominės kategorijos paraidžiai lygiuojasi pagal abstrakcijos laipsnį. Naudojant tam tikrus metodus, kategorijos yra susiejamos į tekstą. Jei žemo lygio kategorijos naudojamos modeliuojant tekstą, gauname ekonominę kalbą, kuri panaši į „natūralią kalbą“, o jei naudojamos aukšto lygio, – tai ji būna panaši į „dirbtinę kalbą“.

Ekonominių žodžių iš skirtingų kalbų mišinys

Panašūs terminai, vartojami keliose kalbose, vadinami tarptautiniais terminais. Jų būna ir

ekonomikos srityje. Tarptautiniai ekonominiai terminai, juos modeliuojant, ekonomikos ekspertų yra vartojami kaip kategorijos. Yra daug ekonomikos kategorijų, bet svarbiausios yra tos, kurios dažniausiai pasirodo ekonomikos tekstuose. Tokias kategorijas galima rasti įprastiniuose žodynuose. Civilizuotos tautos turi savo gimtosios kalbos žodynus ir, savaime aišku, kad juose galima rasti ir tarptautinių žodžių.

Kitų kalbų specifiniai žodžiai gali būti vartojami kaip ekonomikos kategorijos, nes jie yra reikalingi kaip papildomi (pagalbiniai) žodžiai arba žodžių junginiai. Bet kuris žodis gali būti priimtinas kaip kategorija, jeigu jis gana dažnai vartojamas įvairiuose ekonomikos tekstuose. Kai modeliuojamos naujos ekonomikos nuostatos, jas pradeda naudoti visuomenė, o tarptautinių terminų taip pat įsimašo. Štai taip šnekamojoje kalboje atsiranda įvairių naujų žodžių arba jie paplinta mokslinėje kalboje.

Racionalios ekonominės kalbos ieškojimas

Aristotelis gali būti laikomas „dirbtinės kalbos“ kūrėju. Jis buvo pirmasis, nustatęs kategorijų problemą. Aristotelis pastebėjo, kad tautos gali būti skirstomos pagal tai, kaip jos aprašo tikrus įvykius. Aristotelis pabrėžė, kad kai kurie aspektai, aprašant tikrovę, pvz.: esmė, kiekis, kokybė, proporcija ir t. t. kalboje arba tekste gali būti pakeisti kitu žodžiu, kuris yra labiau įprastas. Todėl šie žodžiai yra svarbiausios kategorijos, vartojamos aiškinant mokslinio teksto tikrovę. Aristotelis nepadarė jokių nuoseklių išvadų dėl kategorijų struktūrų, bet jis pabrėžė, kad jos itin svarbios, ir suformulavo mintį, kuri svarbi sisteminant mokslą. Kategorijų problemą tyrė įžymūs mokslininkai: E. Huserley, B. Russelas, D. Pospelovas, A. Einshteinas.

XVII a. filosofas R. Decartas sudarė keletas pagrindines logines ekonominių tezių taisykles:

- 1) bet koks dalykas negali būti teisingas, kol aiškiai neįrodoma, kad jis tikrai teisingas;
- 2) kiekvienas dalykas, kurį reikia analizuoti, turi būti suskirstytas į tiek dalių, kiek tai įmanoma, ir tuomet jį galima lengviau išanalizuoti;
- 3) reikia laikytis tam tikros mąstymo eigos (viskas iš eilės). Tai reiškia, jog reikia pradėti mąstyti apie lengviausius dalykus ir pamažu pereiti prie sudėtingiausių galimų pažinti dalykų. Mąstymo eilės tvarka turėtų būti priimtina netgi susiduriant su dalykais, kurie natūraliai eina vienas po kito;
- 4) visada turėtų būti sudarytas išsamus dalykų sąrašas.

Tiesą sakant, kategorijų sistemą sudaro tam tikri etapai, ir kiekvienai sistemai reikia nupiešti genealoginį medį. Šios sistemos pradžia yra paprasčiausia iš kategorijų, kurią galima nustatyti nenaudojant kitų ekonominių kategorijų.

B. Paskalis išrado savo taisykles:

- 1) bet kokie nereikalingi principai negali būti priimtini, netgi jei atrodo, kad jie aiškūs ir akivaizdūs, tol, kol jie tikrai tampa akivaizdūs ir gali būti priimtini;
- 2) dalykas kaip aksioma gali būti tikrai tuomet, kai jis yra tikrai akivaizdus.

Į šias taisykles buvo atsižvelgta, kai buvo kurta ekonominių kategorijų sistema.

Projektai apie labiausiai priimtina kalbą. Bendroji pagalbinė kalba (Duličenko 2003: 141)

XVIII a. ir XIX a. pradžioje tebuvo aktyviai ieškoma optimalios struktūros kalbos, pagrįstos logikos ir filosofijos principais. Tie, kurie ieškojo idealios gramatinės struktūros, dirbo atmesdami tikras etnines kalbas. Paprastai kalba buvo projektuojama „visam pasauliui“. Tai universaliai atsispindėjo dirbtinių kalbų projektuose.

Europoje XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje, R. Rasčio kūriniai Danijoje, A. Vostokovo Rusijoje, F. Bopo ir J. Grimio Vokietijoje buvo istorinės lingvistikos pradžia. Šis mokslas mėgina reabilituoti seniausias kalbos formas, taip pat ir bendrą požiūrį į kalbų giminingumą.

XIX a. viduryje požiūris į dirbtinės kalbos struktūrą ir prigimtį pasikeitė. Bet vėlesnis kalbos projektavimas, kuris remiasi egzistuojančių etninių kalbų medžiaga, susidūrė su prieš tai buvusiais projektais ir tapo pagrindine tarptautinės kalbotyros kryptimi, interlingvistikos, kaip mokslo apie tarptautinę bendravimo priemone.

Svarbu tai, kad antroje XIX a. pusėje pradėjo atsirasti idėja dėl visuotinės kalbos, kuri turėtų būti vietoj egzistuojančių kalbų. Idėja, kad ši dirbtinė kalba turėtų būti tik kaip pagalbinė bendravimo priemonė, sustiprėjo.

Vis mažiau projektų buvo vadinami „bendraja kalba“, ir pasirodė naujas terminas „bendroji pagalbinė kalba“.

1887 m. atsirado esperanto kalba (L. Zamenhofas). Tai nėra pasaulinė visos žmonijos kalba, tai tarptautinė pagalbinė kalba. Pagrindinis esperanto kalbos bruožas yra „viena raidė vienam garsui“, – taip yra fonetiškai tariami žodžiai. Fonetinis principas leidžia priartinti sakinę (šnekamąją) kalbą prie rašybos (rašytinės) kalbos. Esperanto gramatikoje yra tik 16 taisyklių. Jų visiškai pakanka gramatiniams santykiams išreikšti. Tų taisyklių reikia žodžio funkcijai – pakeitimams atlikti. Šioje gramatikoje nėra jokių išimčių. Esperanto abėcėlė remiasi lotynų abėcėle, ją sudaro 28 raidės ir specialios esperanto raidės, turinčios ženklų virš raidžių. Žodyno bazė – lotyniški, angliški, vokiški ir slaviški (rusiški) žodžiai.

1905 m. įvyko tarptautinis esperantininkų suvažiavimas. Suvažiavime dalyvavo 688 dalyviai iš 20-ties šalių. Tai buvo Zamenhofo triumfas. Vientelė kalba suvažiavime buvo esperanto kalba. Svarbus įvykis kongreso metu buvo Deklaracija apie esperanto kalbos esmę. Deklaracijoje pabrėžta, kad siekiama skleisti neutralią esperanto kalbą viso pasaulio žmonėms. Ši kalba teiks galimybę bendrauti įvairių tautybių žmonėms nesikišant į vidinį tautų pasaulį ir niekada neturės

tikslo atsisakyti egzistuojančių tautinių kalbų. Po šio suvažiavimo esperanto kalba tapo plačiai paplitusi Europos kalba. Ji buvo tolesnių projektų pradžia.

XX a. viduryje pasirodė naujas tarptautinės kalbos projektas. Tai buvo *interlingua*, sukurta Tarptautinės tarptautinių pagalbinių kalbų asociacijos. Ji buvo deklaruota kaip optimalus dirbtinės kalbos variantas. Ši asociacija buvo įkurta JAV 1924 m. Interlingua labai artima europietiskai kalbai ir labiausiai susijusi su romanų kalbomis. Šiai kalbai būdinga konservatyvi Europos rašyba ir tartis. Interlingua yra pripažinta ir vartojama Danijoje, Šveicarijoje, Čekijoje, Slovakijoje, Lenkijoje, Švedijoje, Prancūzijoje, JAV, Anglijoje ir Italijoje.

Išvados

Straipsnyje apžvelgiama tarptautinė kalbotyra, ekonomikos kalba ir jos paieškų istorija nuo pačių seniausių laikų. Dėl mokslo pažangos informacijos kiekis susidūrė su kalbos kliuvi-

niu ir būdais jį šalinti. Straipsnyje analizuojami „natūralios“ ir „dirbtinės“ kalbos terminai ir būdai vartoti ekonominę kalbą, kuri plinta šnekamojoje kalboje. Pasikeitus požiūriui į dirbtinės kalbos struktūrą, atsirado idėja apie visuotinę kalbą.

Esperanto kalba naginėjama kaip išskirtinis sociolingvistinis eksperimentas nuo 1887 m. ir besitęsiantis iki šių dienų. Visuotinės kalbos projektai ir siūlymai nagrinėjami, atsižvelgiant į socialinius bei istorinius veiksnius ir kalbų padėtį pasaulyje.

Literatūra

Duličenko, A. 2003. *Pasaulinės kalbos paieškos*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Jakutis, A. 2001. *Ekonomikos nuostatų modeliavimas*. Kaunas: Smaltija.

FROM THE HISTORY OF MODERN INTERLINGUISTICS

Algirdas Jakutis, Jonas Mickonis

Modern interlinguistics investigates the historical development of the common language from the ancient to contemporary times. Searching for a rational economic language even Aristotel can be considered as a founder of economic artificial language. Later many linguists also tried to create new artificial languages, using special systems of signs (mathematical, musical etc. symbols), Volapük and Esperanto being the most successful.

In the middle of the 20 th century a new project of international language appeared – interlingua, created by International Association of Subsidiary Language.

Keywords: interlinguistics, international language, Esperanto, natural language, artificial language, international terms, categories of economics.

Įteikta 2006-04-20; priimta 2006-05-16